

Misericòrdia a l'Antic Testament
(Ciutadella, 18 desembre 2015)
Jordi Cervera i Valls

1. INTRODUCCIÓ

Permeteu-me introduir el tema amb mots d'un veí vostre illenc, el beat Ramon Llull, aprofitant la recent obertura de l'any que commemora 7 segles de la seva mort. El beat mallorquí, en el Llibre de Santa Maria, descriu la misericòrdia amb nitidesa i frescor:

«Misericòrdia és perdonar colpes e peccats e donar coses bones e profitoses».
(Llibre santa Maria 99)

Una definició semblant apareix en el diccionari de català-valencià-balear d'Alcover-Moll, que en l'entrada «misericòrdia» diu així:

«Profunda pietat o compassió que impulsa a perdonar i a socórrer».

Aquest i altres diccionaris com el DIEC-2 afegixen dos sentits derivats del mot, que per curiositat també ressenyem:

«Petit punyal amb què es donava el cop de gràcia a l'adversari caigut».

«Element que sobresurt en la part inferior dels seients del cor d'una església i permet de repenjar-s'hi o seure-hi fent l'efecte d'estar dret».

Retornant al sentit originari de misericòrdia, seguim acompanyant-nos de Ramon Llull. En el llibre de Blanquerna evoca la misericòrdia divina amb candor i simplicitat:

«La gran misericòrdia de Déu vull tots temps amar e en ella esperar» (Blanquerna 1)

Comentar tals citacions lul·lianes donaria per fer una lectura transversal de la misericòrdia en la Bíblia i en les religions monoteistes, però el que ens aplega és l'Antic Testament —també anomenat Primer Testament— i el tracte que dóna a la misericòrdia.

Si en un primer moment ens deixem portar per tòpics tronats podem dir-nos: «Hi ha misericòrdia a l'Antic Testament? Si només parla d'un Déu aïrat, jutge i punitiu? Vejam què ens dirà l'orador per girar la truita!».

Aquests simplismes sobre la primera impressió de l'Antic Testament que caricaturitzem, mostren un desdeny encara no superat vers l'Antic Testament i la tradició jueva que fonamenten la nostra tradició cristiana. Aquestes concepcions ens seguen l'herba sota els peus sense adonar-nos-en.

Mencionem només la introducció de Joseph Ratzinger al document «El poble jueu i les seves Sagrades Escripures en la Bíblia cristiana», publicat l'any 2001 per la Pontifícia Comissió Bíblica. L'aleshores cardenal Ratzinger deia això:

«Sense l'Antic Testament, el Nou Testament seria un llibre indesxifrable, una planta privada de les seves arrels i destinada a assecar-se» (84)

Clar i català! El propòsit d'aquest capvespre serà corroborar aquesta citació amb l'estudi del concepte de misericòrdia. El vocabulari, les imatges i el contingut teològic de

misericòrdia que irradia el Nou Testament prové directament i sense filtres de l'Antic Testament i la tradició jueva. La misericòrdia divina proclamada per la Torà, reivindicada pels Profetes i sobretot evocada pels Salms queda solemnement encarnada en Jesucrist sense trencaments ni discontinuïtats.

2. IAHVÈ ES REVELA AL SINAÍ COM UN DÉU MISERICORDIÓS I JUST (EX 34,6-7)

«El Senyor va dir a Moisès: «Talla't dues taules de pedra com les primeres que has trencat: jo hi escriuré els manaments que hi havia en les primeres. ² Prepara't per a demà al matí: puja al Sinaí de bona hora i presenta't davant meu al cim de la muntanya. ³ Que no t'acompanyi ningú i que tampoc ningú no es deixi veure en tota la muntanya: ni tan sols les ovelles o les vaques podran pasturar al voltant d'aquesta muntanya.» ⁴ Moisès va tallar dues taules de pedra com les primeres.

L'endemà es va llevar de bona hora i va pujar a la muntanya del Sinaí, tal com el Senyor li havia manat, portant a la mà les dues taules.

⁵ El Senyor baixà enmig del núvol, s'aturà prop de Moisès i pronuncià el seu nom, que és «el Senyor». ⁶ El Senyor, tot passant davant de Moisès, va proclamar: «El Senyor! El Senyor! Déu compassiu i benigne, lent per al càstig, fidel en l'amor! ⁷ Mantinc el meu amor fins a un miler de generacions, perdono les culpes, les faltes i els pecats, però no tinc el culpable per innocent: demano comptes de les culpes dels pares als fills i als fills dels fills, fins a la tercera i la quarta generació.»

⁸ Tot seguit, Moisès es va agenollar i es prosternà fins a tocar a terra ⁹ i digué: «Senyor, ja que m'has concedit el teu favor, vine, si et plau, a acompanyar-nos. És cert que aquest poble va a la seva, però tu perdonaràs les nostres culpes i els nostres pecats i faràs de nosaltres la teva heretat» (Ex 34,1-9 BCI)

Contextuem aquest fragment en la solemne perícopa del Sinaí, la secció més important del Pentateuc i que exhibeix més rellevància i solemnitat teològica. Aquest fragment està precedit per un diàleg de Moisès amb Iahvè demanant veure la seva glòria (Ex 33,15-23):

«¹⁵ Moisès va replicar: «Si no véns en persona, no ens facis sortir d'aquí. ¹⁶ Com podré saber que ens has concedit el teu favor, tant a mi com al teu poble, si tu no véns amb nosaltres? Només si véns amb nosaltres ens distingirem, jo i el teu poble, de tots els altres pobles de la terra.» ¹⁷ El Senyor li respongué: «També faré això que em demanes, ja que t'he concedit el meu favor i et conec pel teu nom.» ¹⁸ Llavors Moisès va dir: «Deixa'm contemplar, si et plau, la teva glòria.» ¹⁹ El Senyor li va respondre: «Jo faré passar davant teu tota la meva bondat i pronunciaré el meu nom, que és "el Senyor". Jo concedeixo el meu favor a qui el vull concedir i em compadeixo de qui em vull compadir.» ²⁰ Però va afegir: «No podràs veure el meu rostre, perquè el qui em veu no pot continuar vivint.» ²¹ I va dir encara: «Aquí vora meu tens aquest lloc. Posa't damunt la roca, ²² i, quan passarà la meva glòria, t'amagaré en una esquerdada de la roca i et taparé amb la mà fins que jo hagi passat. ²³ Després retiraré la meva mà i em podràs veure d'esquena; però el meu rostre, ningú no el pot veure.» (Ex 33,15-23 BCI)

La revelació de Iahvè a Moisès no consisteix en cap visió física, sinó en pronunciar el seu nom i en subratllar els seus atributs. Ens centrarem només en el “retrat verbal” que Iahvè pronuncia en el verset 6-7, una citació determinant i una clau de lectura fonamental per captar l'essència de Déu:

«El Senyor! El Senyor! Déu compassiu i benigne, lent per al càstig, fidel en l'amor! ⁷ Mantinc el meu amor fins a un miler de generacions, perdono les culpes, les faltes i els

pecats, però no tinc el culpable per innocent: demano comptes de les culpes dels pares als fills i als fills dels fills, fins a la tercera i la quarta generació.» (Ex 34,6-7 BCI)

En primer lloc, aquest verset apareix descrivint una autorevelació divina, quelcom conceptualment impressionant i que ens hauria de deixar bocabadats. Som en el cimall de la revelació divina de l'Antic Testament, on subratlla amb diferents termes que Déu és compassiu i benigne, que és lent per al càstig i fidel en l'amor, que perdona. Hem de connectar part d'aquesta citació de l'Èxode amb el Decàleg, quan referint-se als ídols diu:

«⁴ No et fabriquis ídols; no et facis cap imatge del que hi ha dalt al cel, aquí baix a la terra o en les aigües d'aquí baix. ⁵ No els adoris ni els donis culte, perquè jo, el Senyor, el teu Déu, sóc el Déu-gelós: demano comptes als fills de les culpes dels pares fins a la tercera i la quarta generació dels qui no m'estimen. ⁶ Però, per als qui m'estimen i guarden els meus preceptes, mantinc el meu amor durant un miler de generacions.» (Ex 20,4-6 BCI)

En el Decàleg que Moisès repeteix en el llibre Deuteronomi recorda el mateix al poble:

«⁸ No et fabriquis ídols; no et facis cap imatge del que hi ha dalt al cel, aquí baix a la terra o en les aigües de sota la terra. ⁹ No els adoris ni els donis culte, perquè jo, el Senyor, el teu Déu, sóc el Déu-gelós: demano comptes als fills de les culpes dels pares fins a la tercera i la quarta generació dels qui no m'estimen. ¹⁰ Però, per als qui m'estimen i guarden els meus preceptes, mantinc el meu amor durant un miler de generacions.» (Dt 5,8-10 BCI)

3. ISRAEL EVOCA LA REVELACIÓ MISERICORDIOSA DE DÉU AL SINAÍ

En el llibre dels Nombres, enmig de rigors divins, Moisès recorda a Iahvè la seva declaració dalt el Sinaí, demanant-li que en sigui conseqüent:

«¹⁷ Ara, doncs, et suplico, Senyor, que despleguis el teu gran poder. Tu has dit: ¹⁸ "Jo sóc el Senyor, lent per al càstig i ric en l'amor. Perdono les culpes i les faltes, però no tinc el culpable per innocent: demano comptes als fills de les culpes dels pares fins a la tercera i la quarta generació." ¹⁹ Ja que el teu amor és tan gran, et prego que perdonis les culpes d'aquest poble, tal com has fet des d'Egipte fins aquí.» ²⁰ El Senyor respongué: «El perdono, tal com m'has demanat. Però, tan cert com jo visc i com la meva presència gloriosa omple tota la terra, ²² declaro que ningú dels qui, després de contemplar la meva presència gloriosa i els prodigis que he fet a Egipte i al desert, ara em posen a prova, desobeint-me per desena vegada, ²³ no veurà el país que vaig prometre als seus pares. Ningú dels qui m'han menyspreat no el veurà.» (Nm 14,17-23 BCI)

La citació també és present en els profetes. Jeremies recorda la revelació del Sinaí però redueix només a una generació la dimensió del càstig:

«¹⁶ Després d'haver donat l'escriptura de compra a Baruc, fill de Nerià, vaig pregar al Senyor: ¹⁷ "Ah, Senyor Déu! Tu has fet el cel i la terra amb gran força i amb braç poderós: per a tu no hi ha res impossible. ¹⁸ Tu mantens el teu amor per milers de generacions, però demanes comptes de les culpes dels pares en la persona dels fills, Déu gran i fort, que tens per nom 'Senyor de l'univers.' ¹⁹ Ets magnífic en el que decideixes i

poderós en el que fas; els teus ulls vetllen la conducta dels homes, per pagar a cadascú el que ha merescut amb el seu comportament i amb les seves obres». (Jr 32,16-19 BCI)

Els profetes Nahum (Na 1,1-3), Joel (2,13) i Jonàs sobretot (Jon 4,1-4), també evocuen la autorevelació divina del Sinaí adaptant-la al seu context.

El llibre de Nehemies en fa una bella evocació:

«¹³ Vas baixar a la muntanya del Sinaí per parlar amb ells des del cel: els vas donar decrets justos, lleis segures, preceptes i manaments excel·lents; ¹⁴ els ensenyares a respectar el dissabte, consagrat a tu; els vas prescriure manaments, preceptes i una Llei, per mitjà del teu servent Moisès. ¹⁵ Els donares pa del cel per saciar la seva fam, feres brollar aigua d'una roca per calmar la seva set. Els enviaves a conquerir el país que els havies promès amb jurament. ¹⁶ Però ells, els nostres pares, plens d'arrogància, van anar a la seva i no obeeïren els teus manaments. ¹⁷ Es negaren a obeir, s'oblidaren de les meravelles que havies fet a favor d'ells. Van anar a la seva i s'entestaren a tornar a l'esclavitud d'Egipte. Tu, però, ets un Déu que sempre perdona, benigne i compassiu, lent per al càstig, ric en l'amor, i no els vas abandonar. ¹⁸ Es van fer un vedell de fosa i es deien entre ells: "Aquest és el teu Déu, que t'ha tret d'Egipte." Així van ultratjar-te greument. ¹⁹ Però tu, per la teva gran misericòrdia, no els vas abandonar en el desert: la columna de núvol que, de dia, els guiava pel camí no es va allunyar d'ells, ni tampoc la columna de foc que, durant la nit, il·luminava el camí per on havien de passar. ²⁰ Els vas donar el teu bon esperit perquè fossin capaços d'entendre; no els mancava l'aliment del manà, i els donaves aigua per calmar la seva set. ²¹ Vas vetllar pel seu sosteniment durant quaranta anys al desert: no els va faltar res; els seus vestits no es feren malbé, els seus peus no van inflar-se.» (Ne 9,13-21 BCI)

El llibre dels Salmes és el que més utilitza aquesta declaració divina:

«¹⁴ Déu meu, uns arrogants s'han alçat contra mi, una colla de violents que et tenen per no res volen prendre'm la vida. ¹⁵ Però tu, Senyor, Déu compassiu i benigne, lent per al càstig, fidel i ric en l'amor, ¹⁶ mira'm, apiada't de mi. Dóna al teu servent la teva força, salva el fill de la teva serventa. ¹⁷ Dóna'm un senyal de la teva bondat, i els qui m'odien veuran, avergonyits, que tinc en tu, Senyor, consol i ajuda.» (Sl 86,14-17 BCI)

«⁶ El Senyor fa justícia als oprimits, sentència a favor d'ells. ⁷ Ha revelat a Moisès els seus camins, les seves gestes, als fills d'Israel. ⁸ «El Senyor és compassiu i benigne, lent per al càstig, ric en l'amor.» ⁹ No acusa sense fi ni es manté irritat per sempre; ¹⁰ no ens tracta com caldria pels pecats, no ens paga com deuria les nostres culpes. ¹¹ El seu amor als fidels és tan immens com la distància del cel a la terra; ¹² llança les nostres culpes lluny de nosaltres com l'orient és lluny de l'occident. ¹³ Com un pare s'apiada dels seus fills, el Senyor s'apiada dels fidels, ¹⁴ perquè sap de quin fang ens va formar i es recorda que som pols.» (Sl 103,6-14 BCI)

«⁴ Que a cada generació et lloïn pel que has fet, que anunciïn les teves proeses. ⁵ Que proclamïn l'esplendor gloriosa de la teva majestat, i jo repassaré els teus prodigis. ⁶ Que parlin del teu poder temible, i jo contaré les teves grandeses. ⁷ Que difonguin el record de la teva gran bondat i aclamin els teus favors. ⁸ El Senyor és compassiu i benigne, lent per al càstig, gran en l'amor. ⁹ El Senyor és bo per a tothom, estima entranyablement totes les seves criatures.» (Sl 145,4-9 BCI)

4. L'EXPRESSIVITAT DELS TERMES HEBREUS SOBRE LA MISERICÒRDIA

Després d'aquesta visió panoràmica de la misericòrdia veterotestamentària, cenyirem l'objectiu en els termes hebreus que la defineixen, i per fer-ho, seguirem amb la citació d'Èxode 34,6. Per veure la complexitat de les traduccions oferirem un quadre esquemàtic de les diferents versions que hi ha a l'abast:

«El Senyor! El Senyor! Jahveh, Jahveh,	Déu compassiu i benigne, Déu misericordiós i clement,	lent per al càstig, tardà en la ira,	fidel en l'amor! i gran en la benignitat i en la fidelitat”
“Yahué, Yahué, El Señor, el Señor,	Déu pietós i bondadós, el Dios compasivo y clemente	ample de narius paciente,	i molt benigne i fidel rico en bondad y lealtad,
Le SEIGNEUR, le SEIGNEUR,	Dieu miséricordieux et bienveillant,	lent à la colère,	plein de fidélité et de loyauté,
Il Signore, il Signore,	Dio misericordioso e pietoso,	lento all'ira	e ricco di amore e di fedeltà,
The LORD! the LORD!	a God compassionate and gracious,	slow to anger,	abounding in kindness and faithfulness,
Domine Deus	misericors et clemens	patiens	et multae miserationis ac verus

Per què tanta diversitat de traduccions? Una resposta diplomàtica seria que no hi ha tanta diferència, que de dilluns a dimarts hi ha poca distància, i que els termes són més o menys intercanviables. Una resposta exegetica és que els termes hebreus que hi ha al darrera tenen un ampli canvi semàntic que produeix aquesta pluralitat de traduccions.

Si hem triat Ex 34,6 com a citació exemplificadora de la misericòrdia en l'Antic Testament és per qüestió teològica en primer lloc, i en segon perquè en concret Ex 34,6 aplega els tres termes hebreus principals que expressen el que diem misericòrdia.

4.1. Hesed

Hesed és el terme que ofereix més diversitat com hem vist en el quadre comparatiu. També es el més citat i el més complet. No podem distingir el seu origen ni semàntica. Apareix citat 245 vegades en l'AT, i el llibre dels Salmos és el que més utilitza aquest mot: 127 vegades, quasi la meitat de les citacions. Malgrat la diversitat de matisos que ofereix intentem sistematitzar-los:

- a) Hesed com a expressió de la relació de Déu amb el seu poble o amb algú expressa fidelitat, bondat, gràcia, misericòrdia. Un exemple claríssim el tenim amb la tornada del salm 136:

«Enaltiu el Senyor, que n'és de bo! Perdura eternament el seu amor...»

- b) Hesed com a expressió de mútua correspondència entre parents, amics, amfitrió i hoste, amo i servent, expressa lleialtat, fidelitat, compromís, estimació, empatia. Posem l'exemple de Rut amb Noemí:

«Noemí va dir a les seves nores: «Aneu, torneu cada una a casa de la mare! Que el Senyor sigui tan bo amb vosaltres com vosaltres ho heu estat amb els marits difunts i amb mi mateixa!» (Rt 1,8 BCI)

4.2. Reh_{em}

La rel hebrea *reh_{em}* té equivalents clars en les altres llengües semites; totes coincideixen en significar el si matern, les entranyes, la matriu femenina. Aquest és el sentit originari de la rel que, en l'Antic Testament, mostra sentits derivats i mai més ben dit, lligats al cordó umbilical de *reh_{em}*:

- a) *Reh_{em}* com a expressió de les entranyes femenines i que en l'AT té habitualment el sentit físic de matriu, entranyes, sí matern. La majoria de les afirmacions amb *rehem* suposen a Iahvè com a senyor sobre el naixement i la vida, és el cas de Lia, la dona de Jacob i germana de Raquel (Gn 29,31):

«Quan el Senyor veié que Lia no era estimada, la va fer fecunda, mentre que Raquel era estèril.» (Gn 29,31)

- b) *Rah_{amim}* és el plural absolut de *reh_{em}* que en l'AT expressa el sentiment que surt de les entranyes, l'amor del més gran al petit, un sentiment que tendeix a manifestar-se de forma concreta i efectiva en misericòrdia, compassió:

«Recorda't, Senyor, de la teva tendresa i de l'amor que has guardat des de sempre.» (Sl 25,6)

- c) *Rah_{um}* és l'adjectiu de *reh_{em}*. Llevat de Sl 112,4 l'adjectiu s'associa exclusivament amb Iahvè, el qui és misericordiós per excel·lència. De les 13 vegades que l'Antic Testament cita l'adjectiu, 11 d'elles apareixen associades a *hanun*, un altre adjectiu de connotacions semblants que abordarem tot seguit.

«Ell, que és tot misericòrdia, els perdonava la culpa i no els destruïa, refrenava constantment el seu rigor, no els mostrava tot el seu enuig» (Sl 78,38)

Amb el substantiu *reh_{em}* i els seus derivats gramaticals i teològics, l'Antic Testament expressa de manera meravellosa i commovedora l'amor entranyable, afectuós, vibrant, emotiu, tendre, efusiu de Déu pel seu poble. El concepte primordial de *reh_{em}* és el fonament antropològic sobre el qual l'Antic Testament construeix la seva teologia de l'amorosa proximitat de Iahvè. És l'únic atribut de connotacions femenines atribuït a Déu i que materialitza la seva entranyabilitat afectiva.

4.3. Hanan

- a) La rel verbal *hanan*, també present en les altres llengües semítiques, expressa ser compassiu amb algú, atorgar a algú el propi favor. La rel verbal apareix 78 vegades en l'Antic Testament, majoritàriament en el llibre dels Salms (30x), per demanar a Déu el seu favor, com expressa el salm 50,3: «Compadiu-vos de mi, Déu meu...»

- b) El substantiu *hen* apareix 69 vegades, sobretot en el llibre del Gènesi (14x) amb l'expressió “trobar gràcia als ulls [d'algú]”, una formulació d'arrels cortesanes que invoca el beneplàcit del qui es col·loca intencionadament en un lloc inferior per aconseguir el favor de l'altre, per exemple:

«Però el Senyor va mirar Noè amb benvolença». (Gn 6,8 BCI)

«[Abraham] digué: «Senyor, si m'has concedit el teu favor, et prego que no passis de llarg sense aturar-te aquí amb el teu servent». (Gn 18,3 BCI)

«Josep gaudia del favor de Putifar, que el va incorporar al seu servei i li confià l'administració de casa seva i de tots els seus béns». (Gn 39,4 BCI)

- c) Per últim, l'adjectiu *hanun* té a Iahvè com a subjecte (llevat del Sl 112,4) i apareix, com hem introduït abans, quasi sempre al costat de l'adjectiu *rahum*.

El sentit teològic del terme abasta la doble dimensió de relacions humanes desplegadas des de la benevolència i el favor entre germans, i el favor diví que qualifica Iahvè com un Déu “graciós”, el seu favor diví a individus, a Israel i també a les altres nacions; també aquest favor s'expressa en forma de benedicció.

4.4. *Doblets que emfatitzen el sentit de misericòrdia*

Aquests tres termes i les seves modulacions, sigui combinats en forma de duet, també acompanyats pel tercer aporten una densitat teològica que redimensiona els propis termes. Alguns exemples ens ho aclariran:

a) *Rahum i hanun / Hanun i rahum*

«El Senyor és compassiu i benigne, lent per al càstig, ric en l'amor.» (Sl 103,8)

«Brilla en la fosca com llum per als justos, compassiu, benigne i just.» (Sl 112,4)

b) *Hesed i rahamim*

«Rescata de la mort la teva vida i et corona d'amor entranyable» (Sl 103,4)

«Et prendré com a esposa per sempre, et prendré com a esposa i pagaré per tu bondat i justícia, amor i misericòrdia». (Os 2,21)

5. TEOLOGIA DE LA MISERICÒRDIA DIVINA EXPRESSADA EN METÀFORES

Enllà de les citacions i dels termes que expressen el contingut de misericòrdia, podem eixamplar panoràmiques que mostren un seguit de metàfores expressives de la magnanimitat divina i l'estimació per Israel: Iahvè com a pare i mare, com a pastor i com a espòs.

5.1. *Iahvè com a pare i mare d'Israel*

«Durant tot el camí que heu fet pel desert fins a arribar en aquest lloc, el Senyor, el vostre Déu, us ha portat a coll com un pare hi porta el seu fill.» (Dt 1,31 BCI)

«Però malgrat tot, Senyor, tu ets el nostre pare. Nosaltres som l'argila, i tu, el terrisser: tots som obra de les teves mans.» (Is 64,7 BCI)

«El Senyor li respon: «¿Pot oblidar-se una mare del seu infantó, pot deixar d'estimar el fill de les seves entranyes? Però, ni que alguna l'oblidés, jo mai no t'oblidaria.» (Is 49,15 BCI)

5.2. *Iahvè com a pastor d'Israel*

«¹¹ Això us anuncia el Senyor Déu: Jo mateix buscaré les meves ovelles i en faré el recompte. ¹² Les comptaré com el pastor recompta el seu ramat un dia de núvols i fosc quan retroba les ovelles dispersades; jo les recolliré de tots els indrets on s'havien dispersat. ¹³ Les faré sortir d'entre els pobles, les aplegaré de tots els països, les faré venir a la seva terra i les pasturaré a les muntanyes d'Israel, en els seus barrancs i en tots els llocs habitats del país. ¹⁴ Les conduiré als bons pasturatges i tindran la pleta a les muntanyes més altes d'Israel; allà, en aquelles muntanyes, reposaran en una bona cleda i trobaran un pasturatge abundant. ¹⁵ Jo mateix pasturaré les meves ovelles i jo mateix les duré a reposar. Ho dic jo, el Senyor Déu. ¹⁶ Buscaré l'ovella perduda, recolliré l'esgarriada, embenaré la que s'havia trencat la pota i restabliré la malalta, però apartaré l'ovella massa forta i massa grassa. Pasturaré amb justícia el meu ramat.» (Ez 34,11-16 BCI)

5.3. *Iahvè com a espòs d'Israel*

«⁵Perquè el qui t'ha creat és espòs teu, el seu nom és «Senyor de l'univers». El qui t'allibera és el Sant d'Israel, anomenat «Déu de tota la terra». ⁶ El Senyor et crida com a una esposa abandonada i afligida. Diu el teu Déu: «Qui abandonaria l'esposa de la joventut? ⁷ Et vaig abandonar sols per un moment, i ara et torno a prendre amb un amor immens. ⁸ En un esclat d'indignació et vaig amagar un moment la mirada, però ara t'estimo amb un amor etern. T'ho diu el Senyor, el qui t'allibera.» (Is 54,5-8 BCI)

«²¹ Et prendré com a esposa per sempre, et prendré com a esposa i pagaré per tu bondat i justícia, amor i misericòrdia. ²² Et prendré com a esposa pagant un preu de fidelitat. Així coneixeràs qui és el Senyor.» (Os 2,21-22 BCI)

6. CLOENDA

Finim amb una citació del Talmud de Babilònia que té rabí Aquiba de protagonista. Aquest rabí, màrtir de la 2a revolta jueva de l'any 135 ensenyava:

«Tothom hauria de tenir el costum de dir: “Tot el que el Tot-Misericordiós fa és per a bé» (TB Berakhot 60b).

La citació expressa una promesa confiada de “final feliç”. I el text continua amb una història que emmarca l'ocasió on Aquiba feu aquesta declaració:

«Això s'explica quan rabí Aquiba anava una vegada de viatge. Arribà a un cert lloc i buscà allotjament a l'hostal, però fou rebutjat. Ell digué: “Tot el que el Tot-Misericordiós fa és per a bé”. Ell marxà i passà la nit a camp obert. Portava amb ell un gall, un ase i una làmpada. Una ràfega de vent li extingí la làmpada; va venir una mostela i es menjà el gall; i vingué un lleó i es menjà l'ase. Ell encara digué: “Tot el que el Tot-Misericordiós fa és per a bé”. Aquella mateixa nit una banda de saltamarges entrà a aquella ciutat i capturà tothom. Rabí Aquiba els digué: “No us deia que tot el que fa el Sant, beneït sigui, és per a bé?”» (TB Berakhot 60b)